

Neke balkanske države će nakon Drugog svjetskog rata ući u proces temeljnog oporavka, dok će neke naslijediti relikte krize koju je prouzrokovao veliki rat. Novi komunistički režimi na Balkanu će vršiti masovne represije i ubistva nad političkim neistomišljenicima. Početkom 1944. godine, u procesu poljoprivredne kolektivizacije i političke represije, u Bugarskoj je ubijeno blizu 100 hiljada ljudi, dok će se ta cifra u Rumuniji kretati i do 300 hiljada ubijenih (početkom 1945.). Jugoslovenski komunisti su također početkom 1945. godine izvršili masovne zločine nad političkim neistomišljenicima i pripadnicima kolaboracionističkih snaga. Prilikom povlačenja rojalističkih (četničkih) snaga, preko Slovenije, sa ciljem da izbjegnu u Austriju, procjenjuje se da je zarobljeno i ubijeno oko 27 hiljada ljudi. Istovremeno se procjenjuje da su jugoslovenske komunističke snage ubile oko 50 hiljada ljudi, u koruškome mjestu Blajburg (današnja Austrija), prilikom povlačenja ustaških snaga prema zapadu. U Grčkoj je, u toku građanskog rata, koji će trajati sve do oktobra 1949. godine, stradalo oko 150 hiljada ljudi.

Činjenica da je jugoslovenski narodnooslobodilački pokret bio najveći u Evropi i da se borio samostalno, Josipu Brozu je ulila dodatno samopouzdanje u njegovoj namjeri da profiliše Jugoslaviju kao glavnu balkansku silu, i da njenu dominaciju dodatno učvrsti kroz formiranje široke federacije na Balkanu. Takvo stanje će biti naročito vidljivo u jugoslovenskom odnosu prema Albaniji. Jugoslavija se naime ponašala zaštitnički u odnosu na Albaniju, i podržavala je na Pariskoj mirovnoj konferenciji. Zalagala se za njen teritorijalni integritet, u vremenu kada je zvanična SAD bila protiv ulaska Albanije u UN i podržavala grčke teritorijalne pretenzije ka albanskom jugu (sjevernom Epiru), dok je Velika Britanija također dovodila u pitanje južne albanske granice. Albanija je istovremeno dobijala intenzivnu ekonomsku i vojnu pomoć od Jugoslavije. Na Kosovu i Metohiji je vođena politika lojalizacije tamošnjeg albanskog stanovništva, kroz socijalne mjere agrarne reforme i zabranu ponovnog naseljavanja Srba i Crnogoraca. To je, sa druge strane, iniciralo prekid procesa grube arbanizacije srpskog, crnogorskog i makedonskog stanovništva u Albaniji, koji je započet u vrijeme diktature kralja Zogua.¹ Enver Hodža će međutim imati promjenljive stavove po pitanju saradnje sa Jugoslavijom. On će najprije jugoslovensku pomoć doživljavati kao politički pritisak, i zalagaće se za ostvarivanje veze sa SSSR-om, preko Bugarske (na šta će zvanična Moskva reagovati ponovnim upućivanjem na Jugoslaviju). Enver Hodža će u svojoj knjizi "Titoisti" (1982.)

¹ Primjera radi, srpsko-crnogorska manjina u Skadru je brojala oko šest hiljada ljudi i imala je svoje školske ustanove, koje su ukinute naredbom kralja Zogua, 1933. godine (posredstvom odluke Ministarstva prosvjete). (izvor: Rastoder, Šerbo, *Srpske škole u Skadru i Vraki i albanska prosvjetna politika tridesetih godina XX vijeka*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Cetinju (jun, 1990.), *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, Titograd, Istorijski institut Crne Gore, 1991.)

iznijeti svoju verziju razgovora sa Josipom Brozom, prilikom zvaničnog boravka albanske delegacije u Beogradu (jun-jul, 1946.): "Hodža piše da je izneo mišljenje da Kosovo i druge krajeve u Jugoslaviji nastanjene Albancima treba vratiti Albaniji koji žele da imaju slobodnu suverenu državu. Pripadanjem ovih krajeva Jugoslavije Albaniji rešio bi se - prema Hodži - nacionalni problem Albanaca. Tito se navodno složio sa Hodžinim gledištem, ali uveren da se sada taj problem ne može rešiti, jer "nas Srbi neće shvatiti". Tito je smatrao da bi ujedinjenje Kosova sa Albanijom u okviru Balkanske federacije bilo mnogo lakše. S tim se slagao i Enver Hodža, ali je on – za razliku od Tita – ipak odvajao pitanje Balkanske federacije od pitanja Kosova."² Iako su albanski komunisti ranije iskazivali otvoreno zalaganje za Balkansku (kon)federaciju³, Hodža je istodobno bio zabrinut da bi u takvoj pluralističkoj državi, albansko iskazivanje bilo minimizirano, kao i njegova lična uloga i položaj. Ipak, jugoslovensko-albanski odnosi će u narednom vremenu dobiti na intenzitetu. U novembru 1946. godine je usvojen Ugovor o usklađivanju privrednih planova, o carinskoj uniji i izjednačavanju valuta dvije zemlje. Vlada Jugoslavije će takođe ukazati pomoć, nakon velikih poplava u Albaniji, slanjem 20 hiljada tona pšenice i kukuruza. U aprilu 1947. godine, doći će do susreta između Edvarda Kardelja i Josifa Staljina, u okviru kojeg će Kardelj izjaviti da će "Jugoslavija predati Albaniji Kosovo"⁴, te stoga možemo, u nedostatku konkretnih pisanih izvora, pretpostaviti da su u to vrijeme opciono usklađeni usmeni zaključci o implementaciji jedne ovakve odluke.

Londonska štampa će u tom vremenu predviđati ujedinjenje dvije države, a jugoslovensko-albanski ugovor o carinskoj uniji će proglasiti uvodom u stvaranje "balkanske federacije slovenskih država". Sa druge strane, italijanska štampa će donositi gotovo senzacionalističke tvrdnje kako će Jugoslavija izvršiti aneksiju Albanije, što će negirati Tanjug.⁵ Ipak, ubrzo će uslijediti kriza u jugoslovensko-albanskim odnosima, koja će započeti povratkom Envera Hodže iz Moskve 1947. godine, koji je od SSSR-a zatražio ekspertsku podršku. Dolazak sovjetskih vojnih stručnjaka u Albaniju će izazvati otvorenu političku ljubomoru zvanične Jugoslavije. Jugoslavija će ubrzo zatražiti od zvanične Albanije da preuzme inicijativu o ujedinjenju dvije države. Prema tvrdnjama Envera Hodže (u pismu Josipu Brozu, iz marta 1948.), albanskom poslaniku u Sofiji se obratio i Georgi Dimitrov, konstatujući da je

² Petranović, Branko, *Ibidem*, str. 157.

³ Sa prvog zasjedanja *Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Albanije* (AVNOA), održanog u Permutu, maja 1944. godine, upućen je telegram Josipu Brozu, u kojem se kaže da je jugoslovenska borba "garantija bratstva balkanskih naroda i ostvarenja ideje balkanske konfederacije". (izvor: Dedijer, Vladimir, *Jugoslovensko-albanski odnosi*, Beograd, Borba, 1949., str. 94.)

⁴ Arhiv Josipa Broza Tita. Zapisnik razgovora Staljin - Kardelj koji je sačinio ambasador FNRJ u SSSR-u Vladimir Popović.

⁵ Petranović, Branko, *Ibidem*, str. 162-163.

”pitanje federacije triju zemalja pitanje kratkog vremena i da je drug Staljin toga mišljenja i da će se CK Bugarske partije sporazumeti sa CK Albanske partije, i negde u mesecu junu mogu se sastati tri parlamenta da bi doneli odluku u tom pravcu. Konac 1948. godine naći će nas sve tri zemlje zajednički u federaciji.”⁶ Ipak, jugoslovensko-albanski odnosi će nastaviti da se pogoršavaju, što će dovesti do stavljanja van snage dotadašnjih vojnih sporazuma, kao i do povlačenja jugoslovenskih vojnih instruktora iz Albanije. Odnos Jugoslavije prema Albaniji će dramatično podsjećati na odnos SSSR-a prema Jugoslaviji. Važno je reći da je opisani paternalistički odnos Jugoslavije prema Albaniji odgovarao Staljinu, usljed činjenice da mu je upravo taj primjer predstavljao savršen izgovor za njegov identičan odnos prema Titu i Jugoslaviji, u budućnosti. Konačan krah jugoslovensko-albanskih odnosa će nastupiti u julu 1948. godine, nakon sukoba Jugoslavije sa Informbiroom, kada će se Albanija bezuslovno staviti na stranu Informbiroa, sa nadom da jugoslovenska država neće uspjeti da izdrži udar SSSR-a i da će san o stvaranju komunističke Velike Albanije (sa Kosovom) biti konačno ostvaren.

Sa druge strane, odnos sa Bugarskom, jugoslovenska strana će dodatno uslovljavati zvaničnim prizavanjem makedonske nacionalne posebnosti od strane bugarskih institucija. Jugoslavija je bila zainteresovana i za potencijalno pripajanje pirinske Makedonije novoj makedonskoj federalnoj jedinici, vodeći računa i o simboličkim⁷ i o praktičnim stvarima, vezanim za utvrđivanje makedonskog nacionalnog identiteta. U ljeto 1947. godine, na Bledu (današnja Slovenija) doći će do potpisivanja više bilateralnih sporazuma između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Narodne Republike Bugarske: *Sporazum o privrednoj saradnji, Sporazum o carinskim olakšicama i pripremama za carinsku uniju, Sporazum o dvovlasničkim imanjima*, itd. Cilj Josipa Broza i Georgija Dimitrova, bilo je uspostavljanje miroljubive koegzistencije i intenzivnije saradnje između dvije države. U toku *Konferencije na Bledu*, FNRJ je zvanično izjavila da se odriče 25 miliona dolara, koje je Bugarska bila dužna da joj isplati na ime ratne štete.⁸ Ovakve tendencije su dovodile do zaključka, da jugoslovensko i bugarsko rukovodstvo prave novi uvod u potencijalno formiranje Balkanske federacije. Skepsa koju je SSSR pokazivao prema ovoj ideji će biti još očiglednija prilikom sovjetskog diplomatskog protesta protiv Bledskih sporazuma, zbog navodne činjenice da ratifikacija mira sa Bugarskom još uvijek nije bila obavljena.

⁶ Petranović, Branko, *Ibidem*, str. 168.

⁷ Na inicijativu Beograda (ali i Moskve), u oktobru 1946. godine, doći će do ceremonijalnog prenosa kostiju Goce Delčeva iz Sofije u Skoplje. (izvor: Danforth, Loring M., *The Macedonian Conflict*, New Jersey, Princeton University Press, 1995., p. 68.)

⁸ Nešović, Slobodan, *Bledski sporazumi Tito-Dimitrov*, Zagreb, Globus, 1979.

Jugoslavija će takođe pokušavati da nametne primat Grčkoj, odnosno komunističkim snagama u Grčkoj, sa kojima se najviše sporila po pitanju slovenske manjine u egejskoj Makedoniji. Dok je jugoslovenska strana insistirala da se tom narodu, u načelu, prizna pravo na samoopredjeljenje, grčki komunisti će zahtijevati da makedonski Sloveni prate grčku liniju partije, a ne jugoslovensku. Uprkos svemu, Jugoslavija će (zajedno sa Bugarskom i Albanijom) materijalno i strategijski pomagati grčke komuniste, u toku trajanja Grčkog građanskog rata. Georgi Dimitrov će u januaru 1948. godine, u Bukureštu, izjaviti da je i Grčka potencijalna članica buduće Istočno-evropske (kon)federacije. Na to je, preko "Pravde", oštro reagovao Staljin, osporavajući ovu ideju. Staljin je naime smatrao da je bilo kakav oblik 'diranja' u Grčku - novo i neprijatno izazivanje Zapada. On je ovu ideju doživljavao i kao nametanje novog policentrizma, koji je za njega bio neprihvatljiv.

Jugoslavija je, u to vrijeme, na Zapadu figurirala kao najistureniji sovjetski eksponent prema tzv. slobodnom svijetu. Takva teza je dobila potvrdu u činjenici da je Beograd određen kao sjedište Informbiroa⁹, nakon osnivanja ove organizacije. Jugoslovenska država je definisana kao najopasniji sovjetski satelit, koji je ugrožavao Italiju, Grčku i Tursku, a samim tim i istočno Sredozemlje. Međutim, treba naglasiti i to da je do zaključenja mirovnih ugovora u februaru 1947. godine u Jugoslaviji (formalno) još uvijek bio na snazi Sporazum Tito-Šubašić (koji su potvrdile sve tri velike sile).

Iako je jugoslovensko-sovjetski sukob tinjao od ranije, njegovi neposredni uzroci se mogu tražiti oko projekta Balkanske federacije. Prema gledištu Đuzepa Vofe, izjava Georgija Dimitrova iz 1948. godine, o Istočno-evropskoj (kon)federaciji, će ubrzati spomenuti sukob. A šta je Dimitov zapravo izjavio? On će u toku svoje posjete Bukureštu saopštiti da će razvoj situacije uticati na to da li će balkanske države, zajedno sa Mađarskom, Čehoslovačkom i Poljskom, formirati neku vrstu Podunavsko-balkanske (kon)federacije. Da to nije bio i jugoslovenski stav, vidljivo je iz pisma Aleksandra Rankovića, upućenog Milovanu Đilasu (koji se tada nalazio u Moskvi): "Kad budeš razgovarao s prijateljima, drug Maršal poručuje da ih zamoliš da utiču na bugarske drugove da budu oprezniji u davanju izjava. Imamo u vidu naročito poslednju izjavu Dimitrova u Rumuniji o Grčkoj, o federaciji istočno-evropskih naroda i o ulozi bugarsko-jugoslovenskog pakta. Na ovim njegovim izjavama u Grčkoj mogu Amerikanci i grčka reakcija pokušati da svoju krivicu svale na susedne zemlje Grčke. Uopšte

⁹ Informbiro - Informacioni biro komunističkih i radničkih partija (skraćeno IB) katkada zvan i Kominform, međunarodno savjetodavno i koordinaciono tijelo devet evropskih komunističkih i radničkih partija, osnovano 27. septembra, 1947. godine u Moskvi.

takve izjave su štetne i može se misliti da je to i naš stav.”¹⁰ Ipak, Staljina je otvoreno iritirao jugoslovenski policentizam, prvenstveno zasnovan na južnoslovenskom državnom konceptu (uključujući Bugarsku) i ostalim regionalnim savezima čiji je inicijator bila Jugoslavija. On je u takvim inicijativama vidio dovođenje u pitanje njegove neprikosновенosti. Staljin je težio da se centralizuju sve snage i integrišu ekonomski potencijali, što bi Sovjetskom Savezu obezbijedilo veći nadzor međunarodne politike. Na koncu, Staljin će, uoči rezolucije IB-a, ponovno insistirati na nekoj vrsti jugoslovensko-bugarsko-albanske federacije, sa ciljem da oslabi jugoslovensku nezavisnost, ali će takvu inicijativu rukovodstvo Jugoslavije odbiti, uz obrazloženje da tadašnje okolnosti za takvo nešto nijesu bile najpovoljnije.

18. marta 1948. godine general Barskov će saopštiti jugoslovenskom ministru inostranih djela Koči Pavloviću da SSSR povlači svoje vojne stručnjake iz Jugoslavije, jer se prema njima postupalo negostoljubivo. Istodobno, Staljinova fotografija postaje nepodobna na svim zidovima u Jugoslaviji, a Rusi ubrzo počinju da se doživljavaju kao neprijatelji. Niko do tada nije ni sumnjao u to da će ti isti Rusi, koji su u Jugoslaviji i Čehoslovačkoj dočekani sa najvećim oduševljenjem 1945. godine, samo tri godine kasnije u ogledalu staljinizma biti apsolutno omraženi. 27. marta¹¹ 1948. godine Staljin šalje pismo Centralnom Komitetu KPJ u kojem omalovažava i optužuje jugoslovenske komuniste. Dvadesetak dana kasnije, CK KPJ šalje pismo Moskvi u kojem demantuje sve optužbe izrečene od strane Staljina. Staljin najavljuje novo zasijedanje Kominforma, i poziva rukovodstvo KPJ (uključujući Tita) da prisustvuje drugom zasijedanju Informbiroa u Bukureštu u junu 1948. godine.¹² KPJ odbija poziv, i najavljuje bojkot zasijedanja. U četvrtak, 1. jula, Kominform objavljuje svoj antologijski dokument u cjelosti, i optužuje KPJ za nacionalizam, sprovođenje neprijateljske politike prema SSSR-u, napuštanje marksističkih gledišta, definiše je kao polu-legalnu i nelegitimnu organizaciju, na čijem se čelu nalazi grupa ljudi koja kultiviše one militarističke metode koje je nekada favorizvao Trocki. Istovremeno, Informbiro poziva narode Jugoslavije koji su vjerni lenjinizmu i marksizmu da smijene rukovodstvo KPJ i izaberu nove narodne vođe.¹³ Jugosloveni su mogli da čuju rezoluciju IB-a preko Radio Praga, a zatim i da je pročitaju u dnevnoj štampi uz poseban *supplement* - odgovor CK KPJ, koji je poslije vanredne sjednice na Dedinju napisao Milovan Đilas, negirajući sve zaključke Informbiroa. 21. jula, u Domu Garde u Topčideru otpočeo je sedmodnevni Peti kongres KPJ, na kom je izabran novi Centralni

¹⁰ Petranović, Branko, *Ibidem*, str. 198.

¹¹ Simbolično datiranje sa asocijacijom na zbacivanje vlade Cvetković-Maček.

¹² Karakteristično je to što je ovo pismo bilo adresirano na Tita i Hebranga, iz čega se sasvim logično izvodi zaključak koga je Moskva vidjela u ulozi Titovog nasljednika.

¹³ Što se može shvatiti kao direktan poziv na građanski rat.

Komitet i podržano jugoslovensko rukovodstvo u borbi protiv Informbiroa. SSSR pokreće akciju slanja različitih kutija sa propagandnim materijalom niz Dunav do jugoslovenskog mora, pokreće se Tršćanska kriza¹⁴, povlače se kreditni ugovori i zaključeni sporazumi. Uprkos svemu, Staljin nije odmah prekinuo diplomatske odnose sa Jugoslavijom, jer nije želio da stvara atmosferu koja bi zapadnim silama mogla da stavi do znanja da planira vojnu agresiju. Istovremeno, bio je ubijeđen da KPJ neće imati snage da odoli sovjetskom pritisku i autoritetu.

O Titovoj odlučnosti da se suprotstavi Moskvi, pomalo poetično, pisao je i Milovan Đilas: ”(...) Ali iako se Tito psihički kidao u sukobu s Moskvom ne samo što se nimalo nije kolebao, nego je jačao i svoju i državnu nezavisnost. (...) A u junu 1948. godine, u parku dvorca Brdo kod Kranja, gde je pripreman odgovor kojim je odbijeno učešće KP Jugoslavije na zasedanju Informbiroa u Bukureštu – na „ideološkom” suđenju jugoslovenskom CK-u, Tito mi je u samopregornom gnevu dobacio: Poginuti na svojoj zemlji – to onda ostane! (...) Tito je – svakako i zbog toga preplitanja ličnog i objektivnog, lične opasnosti i istorijske uloge – ispoljio i osobeno svojstvo – svojevrsnu, pronicljivu pragmatičnost. On je odmah osetio da je njegova, odnosno jugoslovenska, jaka strana državnost – država međunarodno priznata: napad na tu državu, na Jugoslaviju, morao je da izazove komplikacije čak i da se „hladni rat” nije razbuktavao. Zavojevana lična vlast se poklapala – i u Titovoj svesti i u stvarnosti – s državnom nezavisnošću (...).”¹⁵ 28. septembra 1949. godine Vlada SSSR-a otkazuje Ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, zaključen 11. aprila 1945. godine. Dva dana kasnije na isti se korak odlučuju Poljska i Mađarska. Narednih dana će isto učiniti i Bugarska, Rumunija i Čehoslovačka. Ovakvo ponašanje ’ne-sovjetskih’ političkih partija biće uzrokovano činjenicom da su one u to vrijeme bile zatočene u mitu o lojalnosti lenjinizmu (čiji je sinonim u to vrijeme bio Staljin); istovremeno su bile žrtve staljinističke pokornosti i zavisile su od podrške koju im je davao moskovski centar. Rukovodioci tih partija su podržavali Staljina radi očuvanja sopstvenog položaja i činjenice da ih je on doveo na vlast. 20. oktobra iste godine, Jugoslavija će biti izabrana za nestalnog člana Savjeta bezbjednosti Organizacije ujedinjenih nacija.

Ovaj sukob je imao jedan vrlo osjetljiv aspekt, jer su Jugosloveni, pored toga što su bili apsolutni Titoisti, bili istovremeno i ubijeđeni Staljinisti. Zbog toga je bilo neminovno da se unutar Jugoslavije pojavi široka grupa ljudi koja je podržavala sovjetsku politiku. Nepobitna činjenica je i to da je KPJ (kao i većina tadašnjih komunističkih partija) bila službeničko-seljačka organizacija, što otvara novo pitanje: *Kako su hiljade neobrazovanih komunista mogli*

¹⁴ Riješena nakon potpisivanja *Londonskog memoranduma* 1954. godine, između FNR Jugoslavije i Republike Italije, na osnovu kojeg je *zona A* pripala Italiji, a *zona B* Jugoslaviji.

¹⁵ Đilas, Milovan, *Druženje sa Titom*, Beograd, Đilas-Đorgović, 1990., str. 83.

shvatiti njenu transformaciju? Osim toga, moramo uzeti u obzir i nesporno (tradicionalno) prisustvo rusofilije u pojedinim djelovima Jugoslavije (posebno u Crnoj Gori i Srbiji). Međutim, Tito je bio upoznat sa Staljinovim političkim tehnikama i njegovim načinom razmišljanja. Taj rusofilski historijski mit o slovenskom bratstvu proizveo je različite tipove ‘staljinista’. U prvom redu, to su bili anti-titoisti, koji su od strane političkog vrha zemlje proglašeni državnim neprijateljima. Oni su svoju životnu sudbinu poistovjećivali sa sudbinom ‘bratskog ruskog naroda’, pa su nakon Staljinove smrti sa velikim stepenom rezignacije, kada je u pitanju Hruščovova politika¹⁶, ipak nastavili da obožavaju sovjetsku politiku. Međutim, posljedice takve generalne podrške bile su grozne. Bitno je napomenuti i to da su zbog (već spomenutog) rusofilstva ali i zbog kompleksa nacionalne podjele¹⁷ i idealizacije kulta ličnosti, Srbija i (posebno) Crna Gora srazmjerno imale najveći broj pripadnika informbirovske linije.¹⁸ Istovremeno, važno je uzeti u obzir i specifičan mentalitet koji tretira kao neprirodnu, situaciju u kojoj se ‘’danas okrećemo protiv onoga u šta smo se do juče kleli.’’ U tom smislu, doći će do dramatičnog (unutar)političkog sukoba u Jugoslaviji. Najdrastičniji primjeri sukobljavanja sa političkim protivnicima mogli su se pronaći u hapšenju tzv. ‘Ibeovaca’, koji su podržavali liniju Informbiroa, pa su stoga i proglašeni eksponentima Sovjetske obavještajne službe. Na taj način je izvršavan obračun sa sovjetskim pristalicama zbog straha da oni mogu biti velika prijetnja za integritet i stabilnost države. Isključeno je oko šezdeset hiljada, a kažnjeno oko trideset hiljada članova partije. Tada u prvi plan dolazi represivna snaga novog sistema, specijalizovana jugoslovenska agencija UDB-a. Otvoreni su specijalni logori: Goli otok (9. jul 1949.), Sv. Grgur... Njihova osnovna funkcija je bila da ‘poprave’ kažnjene i vrate ih na ‘pravi put’... Početkom pedesetih godina dolazi do masovne pojave IB emigracije, pa je tako iz Jugoslavije izbjeglo oko 200 000 pristalica Staljinove politike.

28. septembra 1950. godine otpočinju manveri mađarske vojske na jugoslovenskoj granici. Mađarska vojska je 1948. godine imala oko 20 hiljada vojnika, a dvije godine kasnije čak deset puta više.¹⁹ Tada dolazi i do porasta bugarske i rumunske armije. 11. novembra Vlada FNRJ prekida diplomatske odnose sa Albanijom zbog maltretiranja jugoslovenskih diplomata u Tirani. 19. novembra je usvojena jugoslovenska rezolucija u Organizaciji Ujedinjenih nacija o dužnostima država u slučaju izbijanja neprijateljstva. U januaru 1951. godine, u Budimpešti

¹⁶ Jer su mnogim dosljednim staljinistima smetale, kako se tada govorilo, *seljačke antistaljinističke i reformatorske tendencije ‘carstva’* Nikite Sergejeviča Hruščova.

¹⁷ U pitanju je poznati fenomen, koji je historijski najkarakterističniji za Crnu Goru (uzimajući u obzir podjele na različite ideološke struje).

¹⁸ Petranović, Branko; Dautović, Sava, *Velika šizma četrdesetosma*, Podgorica, CID, 1999., str. 83.

¹⁹ Što je predstavljalo klasično kršenje mirovnog ugovora iz 1947. godine.

je izvedena vojna vježba mađarske vojske, koja je bila simulacija napada na Jugoslaviju. 10. marta 1951. godine Vlada FNRJ objavljuje "Bijelu knjigu" dokumenata o agresivnim postupcima vlada SSSR-a i istočnih evropskih zemalja prema Jugoslaviji. 26. novembra iste godine Vlada FNRJ podnosi tužbu protiv SSSR-a i drugih istočnoevropskih država pred Ujedinjenim nacijama u Parizu. U jesen 1952. godine umalo će doći do dramatičnih događaja. Tada su dvije veće sovjetske brigade bile koncentrisane na granici sa Bugarskom i vršile su kontinuirane manevre. Po tadašnjim indicijama, Staljin je već imao plan napada na Jugoslaviju, pod simboličnim šifrovanim imenom "Operacija Jugoslavija". U to vrijeme se maršal Crvene Armije Georgij Žukov nalazio u Sofiji. 12. novembra, on upućuje postavljanje velikog tenkovskog korpusa nedaleko od granične zone prema Bosilegradu, kroz formaciju čija je demonstracija ličila na tenkovski marš koji se kreće prema Jugoslaviji. Jedinice Jugoslovenske narodne armije su bile pripravne, dok je Maršal Tito tog dana boravio u Nišu. Ipak, u zadnjem trenutku cijeli tenkovski korpus će izvršiti zaokret, vratiti se u hangare i manevri će biti završeni. Da se zaključiti da je ovaj Staljinov potez imao taktički karakter. On je zbog Koreanskog rata morao da grupiše osnovnu vojnu snagu prema kineskoj granici. Staljin je, ipak, imao plan da napadne Jugoslaviju, o čemu svjedoči postojanje *Štaba za Jugoslaviju*, kao i tvrdnje maršala Žukova, koje su uslijedile nakon čuvenog pomirenja. Ipak, procjenjuje se da je Staljin dobro vladao real-politikom i da je istovremeno htio da izbjegne sukob sa SAD (svjestan činjenice da Amerikanci intervenišu svuda gdje su ugroženi). Zato je u odnosu prema Jugoslaviji, ograničio svoju borbu na ideološku, diplomatsku, političku i ekonomsku.

Međutim, Jugoslavija je bila spremna za sovjetski napad. Pripreme su otpočele još u jesen 1949. godine, kada su održani veliki vojni manevri u Sloveniji. Tada je koncipiran osnovni plan odbrane i stvoren je Vrhovni Partizanski Štab (na čijem se čelu nalazio general Vukmanović), koji je, u slučaju napada, trebao da se suprotstavi partizanskim načinom ratovanja. U tom periodu je teška industrija premještena u Sloveniju, Hrvatsku i Crnu Goru, a državna arhiva je iz Beograda prebačena u Bileću.

Usljed antikomunističke histerije na Zapadu i globalne američke ofanzive protiv komunizma, u Sjedinjenim Američkim Državama je projekat Balkanske federacije viđen kao "perverznan sovjetski plan".²⁰ Takav pristup je išao na ruku Staljinovim tendencijama da SSSR predstavi kao jedinu silu koja može spriječiti razbijački imperijalizam kapitalističkih država.

Zapad je, ipak, ubrzo prepoznao u Titu snažnu ličnost koja je bila sposobna da organizuje masovni otpor. On je bio ponosni komunistički prvak, idealan da ugrozi agresivni

²⁰ Petranović, Branko; Dautović, Sava, *Ibidem*, str. 44.

birokratski komunizam SSSR-a, koji je najbolje demonstrirao svoju moć, nakon Drugog svjetskog rata, kroz instaliranje sovjetskih vojnika duž cijele istočne Evrope. Jugoslavija tada prestaje da se definiše kao sovjetski eksponent, a njeno istorijsko *ne* se shvata kao prvi korak koji vodi ka procesu dezintegracije komunizma. Britancima je bilo posebno važno to što se "šizma" desila, jer Jugoslavija više nije mogla (ili bolje reći: nije smjela) da pomaže grčke komuniste, zbog paradoksalne situacije u kojoj se našla.

Kao što su dolazili pritisci sa Istoka, isto tako su pristizali i sa Zapada. Nakon što su Rusi optužili Jugoslaviju da postaje američka kolonija, Amerikanci su u februaru 1950. godine vršili organizovan pritisak na Jugoslaviju. Tadašnji američki predstavnici su najavljivali ulazak Jugoslavije u Maršalov plan. Tito je morao da se suprotstavi i takvim 'ino-tendencijama', jer je bilo nedopustivo kompromitovati samostalnost Jugoslavije. Vašington je Titu najprije slao pomoć u hrani, industrijsku i tehnološku opremu (čiji je izvoz u druge komunističke zemlje bio zabranjen). Tito 1949. godine zatvara jugoslovensko-grčku granicu i ukida pomoć grčkim komunistima, pod izgovorom da su se svrstali uz Staljina. U narednom periodu, Svjetska banka i MMF počinju da odobravaju milionske kredite Jugoslaviji. Garancija da će 'protok' novca biti i dalje nastavljen bila je jugoslovenska lojalnost i kooperativnost. Tito je mogao da računa i na vojnu pomoć NATO pakta, pa je istu i tražio 1951. godine. Tada je i potpisan Pakt o vojnoj pomoći između Jugoslavije i SAD. Jugoslaviji je poslata vojna oprema u vrijednosti od 15 milijardi dolara (i to gotovo svaki vojni proizvod, osim atomske bombe).

Ipak, 5. marta 1953. godine umire Josif Staljin. Tada nastupa period koji se može jednostavno nazvati *otopljavanjem odnosa* između Jugoslavije i Informbiroa. Informbiro dobija fiktivni karakter, a prvi sekretar CK KP SSSR-a Nikita Sergejevič Hruščov i premijer SSSR-a Nikola Bulganjin dolaze u Beograd 26. maja 1956. godine. Tada su potpisana dva čuvena dokumenta o normalizaciji odnosa: Beogradska deklaracija (2. jun 1955.) i Moskovska deklaracija (20. jun 1956.). Proces destaljinizacije je započet održavanjem 20. Kongresa KP SSSR-a, u Moskvi od 14. do 25. februara 1956. godine. Na istom skupu, u okviru tajne sjednice, prvi sekretar KPSS Nikita Sergejevič Hruščov pročitao je referat o zloupotrebama za vrijeme vladavine Josifa Staljina. U prvom referatu sa 20-og Kongresa je konstatovano: "SSSR je poboljšao odnose sa Jugoslavijom i na sve načine će jačati prijateljstvo i saradnju sa bratskim narodima FNRJ (...)." U zemljama istočne Evrope izvršene su političke rehabilitacije. Komunistička Partija Kine u posebnom saopštenju osuđuje politiku J. Staljina. 17. aprila 1956. godine, na osnovu odluka Komunističkih partija Bugarske, Mađarske, Italije, SSSR, Čehoslovačke i Francuske, raspušten je Informbiro.

U periodu od 1953. do 1955. godine egzistiraoe *Drugi balkanski pakt*, između FNR Jugoslavije, Kraljevine Grčke i Republike Turske.²¹ Predstavljao je sistem četiri ugovora, koji su afirmisali vojno-političku saradnju između tri države. U *Ugovoru o prijateljstvu* (tzv. Ankarskom ugovoru), se predviđa redovno sastajanje ministara inostranih djela, na godišnjem nivou; uvođenje zajedničkih mjera u oblasti odbrane i kooperacija generalštabova; saradnja u oblastima kulture, privrede i tehnologije, itd. Apropos ovih odluka, u toku 1953. i 1954. godine će biti održane tri konferencije ministara inostranih djela i šest trojnih sastanaka generalštabova. *Dopunskim sporazumom uz Ankarski ugovor*, je predviđeno i stvaranje Generalnog sekretarijata, kao tehničkog organa pakta, koji će docnije dobiti status međunarodne organizacije.²² *Bledski ugovor o savezu, političkoj saradnji i uzajamnoj pomoći*, zaključen sa važećim rokom od 20 godina, će precizirati i obaveze država potpisnica o zajedničkoj odbrani, u slučaju spoljnog napada. U okviru ovog ugovora, biće formiran i *Stalni savjet*, kojeg će činiti ministri inostranih djela i drugi članovi vlada tri države, i za koji je predviđeno da se sastaje dva puta godišnje. Na prvom sastanku *Stalnog savjeta*, održanog u februaru 1955. godine, u Ankari, biće potpisan i četvrti ugovor – *Sporazum o ustanovljavanju Balkanske savjetodavne skupštine*, koja bi se bavila razmatranjem pitanja međudržavne saradnje tri zemlje, u svim oblastima.²³ Na istom sastanku je donešena odluka o osnivanju *Balkanskog instituta*, i o sazivanju *Trojne privredne konferencije*. Uprkos dobrom kursu saradnje koji je uspostavljen, već u toku 1955. godine, projekat *Drugog balkanskog pakta* će doživjeti apsolutni kolaps, nakon grčko-turskog sukoba oko pitanja Kipra.

Dok će Nikolaje Čaušesku, '60-ih godina u Rumuniji, uvoditi restriktivne zakone sa ciljem povećanja nataliteta²⁴, na čelo Bugarske će doći Todor Živkov, koji će inicirati razvoj industrijalizacije, kolektivizaciju poljoprivrede i trgovinsku razmjenu sa Zapadom. U Grčkoj će u aprilu 1967. godine doći do vojnog puča, što će rezultirati preuzimanjem vlasti od strane *Grčke vojne hunte*, poznatije pod imenom "Režim pukovnika" i egziliranja grčkog kralja Konstantina II. U septembru 1968. godine, Albanija će i zvanično napustiti Varšavski pakt, protestujući protiv sovjetske invazije na Čehoslovačku.

²¹ Službeni list FNRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, br. 3, I, 29.4.1953., str. 1-3.

²² Skakun, Milan, *Ibidem*, str. 146.

²³ Predviđeno je da *Skupština* ima 60 parlamentaraca, što podrazumijeva da bi parlamenti svake države delegirali po 20 predstavnika. Odluka bi bila donešena, nakon postizanja većine u svakoj grupi predstavnika (pojedinačno).

²⁴ Famosnim *Dekretom 770*, zabranjeno je podvrgavanje abortusu i korišćenje kontracepcije, svim ženama mlađim od 45 godina, koje nijesu imale najmanje četvoro djece. Ovakav zakon je imao za cilj stvaranje *velike rumunske nacije*. (izvor: Lataianu, Manuela, *The 1966 law concerning prohibition of abortion in Romania and its consequences - the fate of one generation*, Warsaw, Polish Academy of Sciences, s.d.; unos na: Max Planck Institute for Demographic Research, url: http://www.demogr.mpg.de/Papers/workshops/010623_paper25.pdf).

Vrijeme otopljanja hladnoratovskog sukoba će na Balkanu proizvesti niz različitih događaja, koji će usmjeriti nove tendencije u formiranju intrigantne političke atmosfere. U Jugoslaviji će doći do buđenja masovnih nacionalnih pokreta, naročito u Hrvatskoj (MASPOK)²⁵ i Sloveniji (Cestna afera), gdje će biti zatražena veća autonomna prava za ove dvije federalne jedinice. Takve okolnosti će uticati na donošenje novog Ustava SFR Jugoslavije, u februaru 1974. godine, kojim su povećane nadležnosti republika i (naročito) autonomnih pokrajina, koje će *de facto* dobiti status federalnih jedinica.²⁶ Josip Broz Tito će biti proglašen za doživotnog predsjednika Jugoslavije. Iste godine, u julu mjesecu, u Grčkoj će doći do pada vojne hunte, a Grčka će ubrzo biti proglašena republikom. U Rumuniji će "konduktor" Čaušesku, sa ciljem konsolidovanja lične vlasti, ustanoviti i preuzeti funkciju *predsjednika* države. Albanija će se u tom vremenu, nakon prekida političkih odnosa sa Kinom (1976.) samoizolovati, što će dovesti do faktičkog uništenja albanske privrede.²⁷ Zanimljivo je spomenuti i to da će se broj stanovnika Albanije u periodu od 1945. do 1985. godine – uvećati na 3 miliona (tačnije utrostručiti), usljed restriktivne politike koju su nametali "natalitetski zakoni".²⁸

Korijeni jugoslovenske krize su se međutim nazirali i ranije. Rukovodstvo SR Srbije će Predsjedništvu SFRJ, u martu 1977. godine, predstaviti tzv. *Plavu knjigu*, zvanično neobjavljeni izvještaj o ustavnom položaju SR Srbije, njenoj rezultatnoj i asimetričnoj podijeljenosti na tri dijela, koja je onemogućavala Srbiji da uspostavi suštinske ingerencije nad autonomnim pokrajinama: Vojvodinom i Kosovom (koje su *de facto* imale status federalnih jedinica). Tada

²⁵ Poznato kao *Hrvatsko proljeće* ili MASPOK (masovni pokret) - kao osnovni problem će se nametnuti identitetska pitanja, nesrazmjerna nacionalna zastupljenost Hrvata u državnoj administraciji i vojsci, kao i odricanje od alokacija u korist tzv. nerazvijenih krajeva. Zanimljivo je spomenuti da će u toku *Afere MASPOK* biti uhapšen i dr Franjo Tuđman, budući predsjednik Hrvatske, koji će zbog svojih političkih aktivnosti biti zatvorski kažnjava.

²⁶ Uvod u ovakav epilog uređenja jugoslovenske države je započet krajem '60-ih godina. Najprije će u aprilu 1967. godine biti usvojeni amandmani na tadašnji Ustav SFRJ, o uvećanju nadležnosti republika. U februaru 1968. godine, CK Saveza komunista BiH će definisati jugoslovenske Muslimane kao posebnu naciju. U decembru iste godine će biti donešeni novi amandmani na Ustav SFRJ, kojima će biti sužene pojedine nadležnosti federacije, autonomne pokrajine će dobiti pravo na sopstveni Vrhovni sud, dok će iz imena - AP Kosovo i Metohija biti izbačen naziv 'Metohija', i pokrajina će biti preimenovana u SAP Kosovo. Biće osnovan i *Prištinski univerzitet* i zvanično odobreno javno isticanje albanske nacionalne zastave. Protiv decentralističkih tendencija koje postaju dominantne u Jugoslaviji će se, po logici stvari, izjasniti srbijansko rukovodstvo, apostrofirajući ugroženost vitalnih interesa SR Srbije. Josip Broz će uskoro smijeniti kompletno republičko rukovodstvo SR Hrvatske, a smijenice i liberalnu struju u partijskom rukovodstvu Saveza komunista Srbije (na čelu sa Markom Nikezićem i Latinkom Perović), zbog navodnog "liberalnog anarhizma".

²⁷ U Albaniji će '70-ih i '80-ih godina biti izgrađeno preko pola miliona uzemljenih betonskih bunkera, sa ciljem odbrane zemlje od potencijalnog spoljnog napada (u prvom redu, iz straha, od Jugoslavije). (izvor: Warrick, Joby (Staff Writer), *Albania's Chemical Cache Raises Fears About Others*, Washington Post, January 10, 2005., p. A01.)

²⁸ I u Albaniji će biti zabranjeno podvrgavanje abortusu, a svaka žena koja je rađala natprosječan broj djece, dobijala je državnu nagradu "Majka Herojina", i novčanu nadoknadu. (izvor: Tapon, Francis, *The Hidden Europe: What Eastern Europeans Can Teach Us, s.l., SonicTrek Inc., 2012., p. 452*).

će nastupiti period vidnijeg pada jugoslovenske ekonomije, dok će u maju 1980. godine umrijeti Josip Broz Tito. Njega će naslijediti devetočlano predsjedništvo (sa predstavnicima Predsjedništva SKJ, šest republika i dvije pokrajine). Uskoro će se aktuelizovati u javnosti i pitanje drastičnog pada broja srpskog i crnogorskog stanovništva na Kosovu²⁹, što će izazvati albansku reakciju. U toku marta 1981. godine otpočinju albanski protesti na Kosovu, u okviru kojih će blizu 25 hiljada Albanaca tražiti da pokrajina Kosovo dobije status republike. Intervencijom državnih snaga protesti će biti ubrzo ugušeni, ali će pojava takvih etničkih tenzija najaviti novu političku krizu u Jugoslaviji. U Sloveniji dolazi do buđenja građanskog i nacionalnog pokreta, koji će zahtijevati politički pluralizam i slobodu govora. U maju 1986. godine, Slobodan Milošević dolazi na čelo Saveza Komunističke Srbije, a u septembru iste godine, beogradske *Večernje novosti* će objaviti famozni *Memorandum Srpske Akademije Nauka i Umetnosti*.³⁰ Spomenuti memorandum će osuditi tadašnji predsjednik SR Srbije Ivan Stambolić, nazivajući ga šovinističkim manifestom. Docnije će Stambolić, u decembru iste godine, biti poražen na partijskim izborima od strane Slobodana Miloševića, i podnijeti ostavku. U toku oktobra i novembra 1988. godine, doći će do smjene vojvođanskog i kosovskog pokrajinskog rukovodstva, koji će biti zamijenjeni političarima lojalnim Slobodanu Miloševiću. U januaru 1989. godine, u Titogradu (današnja Podgorica, Crna Gora), dolazi do masovnih (antibirokratskih) demonstracija protiv crnogorskog republičkog rukovodstva, što će rezultirati i njihovom ostavkom. Novo rukovodstvo Saveza komunista Crne Gore, u najvećem dijelu, činiće saveznici Slobodana Miloševića. U martu 1989. godine, jugoslovenski premijer postaje Ante Marković, a Skupština SR Srbije usvaja amandmane na Ustav, kojima se pokrajinama oduzimaju obilježja državnosti. Iste godine, u maju mjesecu, Slobodan Milošević će biti izabran za predsjednika SR Srbije, dok će u junu, u Zagrebu, biti osnovana politička stranka Hrvatska Demokratska Zajednica (HDZ). U istom mjesecu će Slobodan Milošević održati svoj famozni govor na Gazimestanu³¹ (kod Prištine), dok će 17. septembra Skupština Slovenije izbrisati iz

²⁹ Prema zvaničnim popisnim podacima, na Kosovu je 1961. godine živjelo 27,4% Srba i Crnogoraca, dok ih je 1981. bilo gotovo duplo manje - 14,9%. (izvor: *Demografske promene Kosova u periodu 1948-2006* (verzija na srpskom jeziku), Priština, Zavod za statistiku Kosova, 2008., str. 7; unos na: Agjencia e Statistikave të Kosovës, url: http://esk.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/713-demografske-promene-kosova-u-periodu-1948-2006).

³⁰ U pitanju je bio politički dokument, kreiran sa ciljem da se profilise kao zvaničan stav srpske inteligencije. U njemu je ocijenjeno da decentralizacija vodi dezintegraciji Jugoslavije i da je srpski narod ugrožen rješenjima Ustava iz 1974. godine (naročito na Kosovu, i u Hrvatskoj). Takođe, stanovišta ovog memoranduma su počivala na tezi da federalne jedinice Slovenija i Hrvatska, preuzimaju kontrolu nad ekonomijom Srbije, iz koje savezna država crpi cjelokupne industrijske kapacitete. Albanski protesti na Kosovu su označeni kao "neofašistička agresija". U slučaju raspada Jugoslavije, Srbija je, prema ovom dokumentu, dužna da brine isključivo o svojim nacionalnim interesima. (izvor: Mikhailović, Kosta; Krestić, Vasilije, *Memorandum SANU: odgovori na kritike*, Beograd, SANU, 1995.).

³¹ Naročito se kontraverznom smatra rečenica: "Opet smo pred bitkama i u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene."

svog imena "epitet" *Socijalistička* i donijeti amandmane na slovenački ustav, kojima se daje prednost republičkim u odnosu na savezne zakone.³² Ovakav potez Slovenije će označiti konkretniju fazu disolucije u koju je polako, ali sigurno, ulazila jugoslovenska federacija.

U ostalim balkanskim državama, situacija će biti nešto manje dramatična. Grčka će 1981. godine postati članica *Evropske zajednice* (danas EU), ali će njen diplomatski spor sa Turskom, po pitanju Kipra i razgraničenja na Egeju, dobiti gotovo akutni karakter. U aprilu 1985. godine, umire albanski lider Enver Hodža, što će označiti početak diskontinuiteta sa predašnjom politikom samoizolacije. Nakon revolta u Brašovu (1987.) protiv diktature Čaušeskua, Rumunija će ući u proces opozicione konsolidacije. U toku 1988. i 1989. godine, iz Bugarske će, usljed politike pritisaka i prisilne bugarizacije, izbjeci preko 300 000 Turaka³³ (što će dodatno rezultirati padom poljoprivredne proizvodnje na jugu države).

Novu stranicu u svjetskoj političkoj istoriji otvoriće dolazak Mihaila Gorbačova na vlast u SSSR-u 1985. godine, što će imati za posljedicu reformu unutrašnje i spoljne politike sovjetske države. On će dvije godine kasnije pokrenuti famoznu *perestrojku*, sa ciljem da restrukturira sovjetski politički i ekonomski sistem. Na spoljnom planu će biti napušten koncept *Brežnjevljeve doktrine*, i biće usvojen novi, kasnije popularno prozvan *Sinatrina doktrina*.³⁴ Nakon ovakvih evolutivnih promjena u sovjetskoj politici, nastupiće doba novih evropskih revolucija, koje će obilježiti kraj osamdesetih i početak devedesetih godina, prošlog vijeka. Poslije *Poljske revolucije* (pokret "Solidarnost") i *Mađarske revolucije*, Istočni i Zapadni Njemci će 9. novembra 1989. godine srušiti *Berlinski zid*, koji je dijelio jedan narod i čitavu Evropu na dva pola, generisana ideologijom. Uslijediće i *Plišana revolucija* u Čehoslovačkoj, koja će epilogizirati dobrovoljnim i mirnim razdruživanjem Češke i Slovačke, tri godine kasnije. Evropske revolucije neće zaobići ni Balkansko poluostrvo.

U Bugarskoj će, tokom oktobra i novembra 1989. godine doći do prvih demonstracija, koje će se baviti ekološkim pitanjima. Komunistička partija Bugarske, svjesna evropskih političkih potresa koji su bili na sceni (pad *Berlinskog zida*), i iz straha da bugarske demonstracije ne dobiju masovniji karakter, će smijeniti Todora Živkova sa mjesta predsjednika države, i postaviti reformski nastrojenog Petra Mladenova. Ipak, demonstracije,

³² Uradni list SR Slovenije (broj 32/89), *Ustavni amandmani na Ustav socialističke republike Slovenije*, ČZ Uradni list SR Slovenije, 1989.

³³ European Conference of Local Authorities, *Official Report of Debates (Documents Working Papers)*, Strasbourg, Council of Europe, 1992., p. 111.

³⁴ *Brežnjevljeva doktrina*, uspostavljena 1968. godine je glasila: "Kada snage, koje su neprijatelji socijalizma, pokušaju da preokrenu razvoj neke socijalističke zemlje u pravcu kapitalizma, to nije samo problem te zemlje, već zajednički problem i briga svih socijalističkih zemalja." Sa druge strane, tzv. *Sinatrina doktrina* (simbolički nazvana po antologijskoj pjesmi Frenka Sinatre "I Did It My Way"), je podrazumijevala novo stanovište sovjetske spoljne politike, sadržano u stavu da se ne miješa u unutrašnja pitanja bilo koje države.

na čijem će se čelu naći anti-komunističke grupacije, će biti nastavljene, sa zahtjevom da se izvedu demokratske reforme i ukine ustavna pozicija Komunističke partije Bugarske (KPB). Na takve zahtjeve će pristati Petar Mladenov, i nakon održavanja *okruglog stola* (po poljskom modelu), KPB će izgubiti svoju ustavnu ulogu, i biće zakazani prvi višestranački izbori, za jun 1990. godine. Izbornu pobjedu će odnijeti *Bugarska Socijalistička Partija*, koja je predstavljala političkog sukcesora KPB-e. U novembru, iste godine, Bugarska će ukloniti komunistički amblem sa svoje zastave, i izbaciti iz svog državnog imena termin ”Narodna” (Republika Bugarska).

Nakon šta će, na *Malteškom samitu*, američki predsjednik Džordž Buš i sovjetski lider Mihail Gorbačov, staviti formalnu tačku na *Hladni rat*, u decembru 1989. godine biće izvedena i *Rumunska revolucija*, u vidu pobune protiv tvrdog socijalističkog pravca, na kojem je insistirao Nikolae Čaušesku, kao i protiv koncepcije *policijske države*, u okviru koje je tajna policija *Sekuritate* imala gotovo neograničene nadležnosti. Ekonomska situacija u državi je bila dramatična (prosječna mjesečna radnička zarada je iznosila oko 120 američkih dolara³⁵). Čaušesku je odbijao svaku ideju o reformi ekonomskog i destalinizaciji političkog sistema. Insistirao je na otplaćivanju ino-duga (uspio je da vrati 11 milijardi dolara³⁶) i izgradnji megalomanskih projekata, od kojih će ostati najzapamćeniji vještački *Kanal Černavoda-Negru voda*, dugačak 67 kilometara, koji skraćuje plovni put između Dunava i Crnog Mora. Rumunska revolucija će krenuti iz Temišvara, i prenijeće se na ulice Bukurešta. Čaušesku će demonstracije nazvati ”spoljnom agresijom na suverenitet Rumunije”, i zakazaće prisilni kontra-miting u Bukureštu, na kojem će doživjeti fijasko. Koristeći se svojevrsnom ”drvenom retorikom”, na bazi floskula i perifernih zaključaka, on će temišvarske demonstrante nazvati ”fašističkim agitatorima”, što će izazvati burne reakcije kod okupljene mase, koja mu kroz zvižduke i buku, neće dozvoliti da nastavi svoj govor. Miting će se oteti kontroli, a okupljeni narod će probiti policijske barikade. Nikolae Čaušesku će, u panici, zajedno sa svojom suprugom Elenom, napustiti Bukurešt, i sletjeće u rumunski grad *Trgovište*, gdje će biti uhapšeni. Nakon tri dana, 25. decembra, njih dvoje će biti osuđeni na smrtnu kaznu, koja će odmah biti izvršena. Rumunija će tako ući u istoriju, kao jedina komunistička država koja je nasilnim putem promijenila vlast i izvela revoluciju. Čaušeskua će na predsjedničkoj funkciji zamijeniti njegov

³⁵ United Nations Development Program (UNDP), *Human Development Report 2000; Trends in human development and per capita income*, New York, Oxford University Press, 2000.

³⁶ Siani-Davies, Peter, *The Romanian revolution of December 1989, s.l.*, Cornell University Press, 2005., p. 33.

nekadašnji saradnik Jon Ilijesku.³⁷ Epilog ove revolucije će biti sadržan i u broji od preko hiljadu mrtvih i preko tri hiljade ranjenih ljudi.

U Albaniji će, nakon smrti Envera Hodže, biti započet proces blagih ekonomskih reformi, koje neće imati osjetniji karakter, koji je bio neophodan nakon višegodišnje politike samoizolacije. Pod pritiskom narodnih demonstracija (koje su krenule iz Skadra), albanski predsjednik Ramiz Alia će pristati na zahtjeve za političkim reformama i sazivanjem višestranačkih izbora (mart, 1991.). On će potpisati i *Helsinški završni akt*, dok će njegova transformisana *Socijalistička partija Albanije*, pobijediti na zakazanim izborima. Ipak, na novim izborima, koji će biti održani u martu naredne godine, vlast će preuzeti antikomunistička opozicija, na čelu sa *Demokratskom partijom Albanije*, lidera Sali Beriše.

U Jugoslaviji će, međutim, situacija biti najdramatičnija. Pošto će u Ljubljani biti zabranjeno anti-birokratsko okupljanje srpskih demonstranata, Srbija će proglasiti ekonomsku blokadu Slovenije, u novembru 1989. godine, a sljedećeg mjeseca, Slobodan Milošević će odlučiti da prekine slanje električne energije Hrvatskoj. U januaru 1990. godine, premijer Ante Marković će započeti reformu ekonomskog sistema Jugoslavije. Istog mjeseca će biti održan i posljednji Kongres *Saveza komunista Jugoslavije* (SKJ), koji će se završiti neslavno, napuštanjem slovenačke i hrvatske delegacije, što će na kraju označiti raspad SKJ. Ubrzo će započeti i masovne demonstracije na Kosovu. U februaru će biti donešeni amandmani na ustav SR Hrvatske, koji će omogućiti organizaciju prvih višestranačkih izbora. Srbi u Hrvatskoj će, iz straha od potencijalnog izdvajanja Hrvatske, početi sa organizovanjem protesta, u kojima će se tražiti očuvanje teritorijalnog integriteta Jugoslavije. U aprilu će biti održani prvi demokratski parlamentarni i predsjednički izbori u Sloveniji, na kojima će pobijediti *Demokratska opozicija Slovenije* (DEMOS), dok će slovenački predsjednik postati Milan Kučan (kao nezavisni kandidat). U istom mjesecu, na izborima u Hrvatskoj će pobijediti *Hrvatska Demokratska Zajednica* (HDZ), na čelu sa Franjom Tuđmanom (nekadašnjim akterom *Hrvatskog proljeća*). Raspad Jugoslavije će najaviti i veliki neredi na fudbalskoj utakmici Dinamo - Crvena Zvezda, odigranoj u Zagrebu, u maju mjesecu. Istog mjeseca, biće osnovana i *Stranka demokratske akcije* (SDA) u Sarajevu, a Franjo Tuđman će, u hrvatskom *Saboru*, biti izabran za predsjednika, obrazlažući ustavni manifest, u kojem se najavljuje oduzimanje statusa konstitutivnog naroda Srbima u Hrvatskoj. U junu mjesecu, Hrvatska će iz svog imena izbaciti naziv "Socijalistička", i usvojiće nove (nekomunističke) državne simbole, a Vladimir Šeks (predsjednik hrvatskog *Sabora*) će izjaviti kako se Jugoslavija mora

³⁷ Sebetsyen, Victor, *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire*, New York, Pantheon Books, 2009.

transformisati u konfederaciju. Početkom jula, srpski političar iz Hrvatske, Milan Babić, će najaviti formiranje srpske autonomne oblasti *Krajina*, a skupština SAP Kosova će proglasiti Kosovo *republikom*. Takvu odluku će, međutim, abolicirati Srbija, ukidanjem kosovske skupštine. Srbija će takođe donijeti izborni zakon, koji će omogućiti održavanje prvih višestranačkih izbora. U avgustu mjesecu, hrvatski Srbi će započeti tzv. *Balvan revoluciju*, a u Sarajevu će biti osnovana *Srpska demokratska stranka* (SDS). U septembru mjesecu, Srbija će donijeti Ustav, koji će u pojedinim političkim krugovima biti ocijenjen kao ustav *nezavisne države*. U oktobru, Srpsko nacionalno vijeće će proglasiti stvaranje autonomne *Republike Srpske Krajine*, na teritoriji Hrvatske. Istog mjeseca, hrvatsko i slovenačko rukovodstvo će ponuditi konfederalni model za novu organizaciju Jugoslavije, što će biti odbijeno. Slovenački parlament će ubrzo ukinuti 27 saveznih zakona na svojoj teritoriji, a statua bana Jelačića će ponovno biti vraćena na nekadašnji "Trg Republike" u Zagrebu. U novembru će biti održani i prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini, na kojima će pobijediti nacionalna koaliciona lista (SDA-SDS-HDZ BiH). U decembru će biti održani izbori i u Srbiji, na kojima će pobijediti Slobodan Milošević i njegova *Socijalistička partija Srbije* (SPS), kao i u Crnoj Gori, gdje će izbornu pobjedu odnijeti pro-miloševićevski *Savez komunista Crne Gore* (kasnije *Demokratska partija socijalista*). U Makedoniji će relativnu većinu u Sobraanju dobiti *Partija za makedonsko nacionalno jedinstvo* (poznata i kao VMRO). Krajem decembra, Republika Hrvatska će donijeti novi Ustav, u kojem će Srbima biti oduzet status konstitutivnog naroda. Samo dan kasnije, građani Slovenije će, na referendumu o državnoj nezavisnosti, masovno glasati za uspostavljanje slovenačke države. Na kraju 1990. godine, industrijska proizvodnja u Jugoslaviji će opasti za 18,2%.

U januaru 1991. godine, Hrvatska će stvoriti svoje vojne snage (*Vijeće obrane*), a Generalštab JNA će zatražiti uvođenje vanrednog stanja na cijeloj teritoriji SFRJ, što će biti odbijeno na *Predsjedništvu*.³⁸ Devetog marta, iste godine, započće masovne demonstracije opozicije u Beogradu, protiv vlasti Slobodana Miloševića, koje će biti ugušene silom. 15. marta, Slobodan Milošević će u intervjuu za Radio-televiziju Srbije (RTS) izjaviti kako "Jugoslavija više ne postoji." U maju mjesecu, biće održan i referendum o nezavisnosti u Hrvatskoj, na kojem će se 94% građana izjasniti za državnu samostalnost. 25. juna, Slovenija i Hrvatska će proglasiti državnu nezavisnost. Dva dana kasnije će započeti *Desetodnevni rat* u Sloveniji (sa epilogom od preko 60 žrtava), koji će biti završen *Brionskim sporazumom*, nakon čega će se JNA povući iz Slovenije. U avgustu će zasjedati arbitražna komisija Evropske zajednice, tzv.

³⁸ Zanimljivo je reći da je odlučujući glas protiv odluke o uvođenju vanrednog stanja u SFRJ dao bosanski Srbin - Bogić Bogičević, što će u srpskim nacionalističkim krugovima biti označeno kao čin veleizdaje.

Badinterova komisija, koja će izdati mišljenje da su republičke granice istovremeno i državne granice, i da pravo na samoopredjeljenje imaju republike, a ne narodi. Istog mjeseca, JNA će započeti opsadu Vukovara, a u septembru će Makedonija proglasiti državnu nezavisnost. JNA će u oktobru mjesecu rektirati *Banske dvore*, u Zagrebu, i započeti opsadu Dubrovnika, a hrvatske snage (pod komandom generala Mirka Norca) će izvršiti masakr nad srpskim stanovništvom u Gospiću (operacija "Medački džep", najmanje 40 ubijenih civila).³⁹ U novembru će JNA osvojiti Vukovar, i izvršiti masakr u Ovčari, gdje će stradati preko 250 nedužnih civila⁴⁰, a hrvatsko političko vođstvo u BiH će proglasiti *Hrvatsku republiku Herceg-Bosnu*. U decembru iste godine, savezni premijer Ante Marković podnosi ostavku. U januaru 1992. godine, Evropska zajednica (na inicijativu Njemačke), će priznati nezavisnost Slovenije i Hrvatske, a srpsko političko rukovodstvo u BiH će proglasi *Republiku Srpsku BiH*. U februaru će biti organizovan referendum u Bosni i Hercegovini (na koji će izaći oko 63% birača, zbog bojkota srpskog stanovništva). 92% izašlih građana će glasati za nezavisnost BiH. Nova politička nestabilnost je bila na vidiku, ali je predratni *Karington-Kutilijerov plan* za mir iz marta 1992. godine, otvorio nadu da *bosansko bure baruta* ipak neće eksplodirati. Međutim, muslimanski lider Alija Izetbegović će na koncu, nakon susreta sa američkim ambasadorom u Jugoslaviji, Vorenom Zimermanom, povući svoj potpis. U aprilu mjesecu, Evropska zajednica i SAD će priznati nezavisnost Bosne i Hercegovine. Uslovi za rat u BiH su praktično bili stvoreni. Paravojna jedinica *Srpska dobrovoljačka garda* (na čelu sa Željkom Ražnatovićem Arkanom) će zauzeti bosanske gradove Bijeljino i Zvornik. 27. aprila će biti proglašena *SR Jugoslavija*, konstituisana od Srbije i Crne Gore. U martu 1992. godine, Ujedinjene Nacije (UN) će uvesti sankcije SR Jugoslaviji (Rezolucija SB 757), označivši je najodgovornijom za sukobe u bivšoj Jugoslaviji.

Ante Marković, koji je u toku svog mandata smanjio ino-dug Jugoslavije sa 21 milijarde na 11,5 milijardi dolara, će tih dana (nakon spomenute ponude *Evropske zajednice*) konstatovati: "Te poruke, koje idu i na to da nam se pruži takva snažna materijalna i finansijska podrška, kakvu nismo mogli ni očekivati, izgleda ne dopijevaju u glave, u neke užarene glave, nekih ljudi u našoj zemlji."⁴¹ Ratovi u Hrvatskoj i, naročito, u Bosni Hercegovini će imati tragičan epilog. Prvi veći predratni zločin u BiH će biti zabilježen u Sijekovcu⁴², kod Bosanskog

³⁹ Fischer, H.; McDonald, Avril, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Volume 5, *s.l.*, Cambridge University Press, 2005., p. 478.

⁴⁰ Hudson, Alexandra, *U.N. tribunal to rule in Vukovar massacre case*, Amsterdam, Reuters, 2007.

⁴¹ Dokumentarni film *Dogovoreni rat* (prvi deo), Radio Televizija Srbije, jun 2011. godine.

⁴² Helsinki Watch Report, *War crimes in Bosnia-Hercegovina*, NY, Human Rights Watch, Volume 1, 1992., p. 45.

Broda (mart, 1992.; ubijeno 47 srpskih civila, od strane muslimansko-hrvatskih jedinica). U aprilu mjesecu će uslijediti opsada i bombardovanje Sarajeva, od strane snaga bosanskih Srba, koja će trajati naredne četiri godine, i u okviru koje će nastradati blizu 10 hiljada civila.⁴³

U maju 1992. godine, doći će do sastanka u Gracu, između vođa bosanskih Srba i Hrvata, Radovana Karadžića i Mate Bobana, na kojem se polemizalo o srpsko-hrvatskom razgraničenju u BiH, bez prisustva muslimanskih predstavnika. Njih dvojica će se dogovoriti, gotovo perverzno, da nova srpsko-hrvatska granica u Hercegovini bude glavna ulica (”Maršala Tita”) u Mostaru. Predvidjeli su i postojanje male islamske tampon države, između srpskih i hrvatskih granica, kao i međunarodnu arbitražu za oblast Posavine i grada Brčkog.⁴⁴ Smatra se da je ovaj politički dogovor, nastavak *Sastanka u Karađorđevu*. Takvo stajalište će potvrditi i pismo Franja Tuđmana, američkom senatoru Robertu Dolu, koji će konstatovati da je *dogovor u Gracu*, dio ”mirovne konferencije o Bosni i Hercegovini, čiji je protektor (konferencije) Evropska zajednica.”⁴⁵ U junu 1992. godine će nastupiti i vojni sukobi između *Armije BiH* i *Hrvatskog vijeća obrane*, koji će intenzivno trajati sve do februara 1994. godine.⁴⁶ Od aprila 1992. do januara 1994. godine, zabilježeni su i teški srpski zločini u Foči, nad muslimanskim (bošnjačkim) stanovništvom tog kraja (epilog: oko 1900 mrtvih, i 850 nestalih⁴⁷), kao i u Višegradu (1760 žrtava⁴⁸), Prijedoru i Doboju. U januaru 1993. godine, muslimanske snage će izvršiti zločin u Bratuncu, nad srpskim stanovništvom (preko 50 mrtvih civila). Istog mjeseca biće stavljen na stol i tzv. *Vens-Ovenov plan*, koji će odbiti srpska strana.⁴⁹ U julu iste godine, doći će na red i *Oven-Stoltenbergov plan*, koji će odbiti muslimanska strana.⁵⁰ U septembru 1993. godine, na *Prvom bošnjačkom saboru*, održanom u Sarajevu, biće u konačnom usvojeno

⁴³ Bassiouni, Cherif, *Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council resolution 780, s.l.*, United Nations, 1994. (unos na: University of the West England; url: <http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/ANX/VI-01.htm>).

⁴⁴ Kumar, Radha, *Divide and fall? Bosnia in the annals of partition*, Verso Books, 1997. p. 55.

⁴⁵ Lukic, Reneo; Lynch, Allen, *Europe From the Balkans to the Urals: The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union, s.l.*, Oxford University Press, 1996., p. 210-212.

⁴⁶ U okviru ovog sukoba će biti zabilježeno etničko čišćenje bosanskih Muslimana u Lašvanskoj dolini, a konačan zbir žrtava se procjenjuje na oko 2 hiljade ubijenih i nestalih. (izvor: Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, *Podaci o žrtvama u Novom Travniku, Vitezu, Kiseljaku i Busovači*; url: <http://www.idc.org.ba>).

⁴⁷ Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, *Podaci o broju stradalih Fočana*, 2006.; url: <http://www.idc.org.ba>.

⁴⁸ Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, *Ljudski gubici '91-'95*, url: <http://www.idc.org.ba>.

⁴⁹ Specijalni izaslanici UN-a Sajrus Vens i Dejvid Oven, će napraviti plan unitarne države BiH, podijeljene na 10 samoupravnih (etničkih) pokrajina. Naime, rukovodstvo Srbije će prihvatiti ovaj plan, kojeg će na mirovnoj konferenciji u Atini, u maju 1993. godine, poslije dugog ubjeđivanja, potpisati čak i Radovan Karadžić. Ipak, *Skupština Republike Srpske* je odbila da ratifikuje ovaj plan, usljed činjenice da je njena vojska morala da se povuče sa 27% teritorije koju je kontrolisala. Bosanske Srbe će probati da ubijede u neminovnost ratifikacije političko vodstvo SRJ (na čelu sa Miloševićem), kao i grčki premijer Konstantinos Micotakis, međutim bezuspješno.

⁵⁰ Prema ovom planu, Torvalda Stoltenberga i Dejvida Ovena, BiH bi bila federalizovana, po sljedećim proporcijama: 52% teritorije bi pripalo srpskoj, 30% muslimanskoj, a 18% hrvatskoj jedinici.

etničko ime – Bošnjak.⁵¹ U novembru te godine, *Hrvatsko vijeće obrane* (HVO) će granatirati *Stari most*, u Mostaru, koji će se urušiti u Neretvu. Još jedan simbol spajanja civilizacija, naroda i ljudi će nestati, kao i sve ono što je nekada na njegovim obalama živjelo. Uslijediće i masakri na Markalama, u istorijskom jezgru Sarajeva, u februaru 1994. (68 mrtvih, 144 ranjenih) i u avgustu 1995. (37 mrtvih, 90 ranjenih). Nakon prvog napada, Generalni sekretar UN Butros-Gali će inicirati intervenciju NATO pakta, koji će započeti vazdušne napade na Republiku Srpsku.

U martu 1994. godine, u Vašingtonu, predstavnici bosanskohercegovačkih Hrvata (koje je predstavljala Republika Hrvatska) i Bošnjaka (Republike Bosne i Hercegovine) će potpisati primirje, a ubrzo i Sporazum o formiranju *Federacije Bosne i Hercegovine*, koja bi u budućnosti omogućila stvaranje *konfederacije* sa Hrvatskom. U maju, te godine, hrvatske vojno-policijske snage će izvesti *Operaciju Bljesak*, na prostoru zapadne Slavonije (koja se nalazila u sastavu *Republike Srpske Krajine - RSK*), sa ciljem vraćanja iste u okvire ustavno-pravnog poretka Hrvatske. Ova akcija će izazvati iseljavanje oko 15 hiljada Srba iz ove oblasti.⁵² Istovjetno, Vojska RSK će granatirati Zagreb, gdje će poginuti šest civila, a biće ih ranjeno preko 170. U julu 1995. godine, dogodiće se najveći zločin u tragičnim jugoslovenskim ratovima – Vojska Republike Srpske (pod komandom generala Ratka Mladića) i srbijanska paravojna grupa *Škorpioni*, će izvršiti masovne masakre u bosanskom gradu Srebrenici, nad preko 7 hiljada Bošnjaka. *Međunarodni sud pravde* u Hagu će ovaj zločin, 2007. godine, proglasiti *genocidom*.⁵³ U avgustu 1995. godine, nastupiće nova akcija hrvatskih vojnih snaga, poznata kao *Operacija Oluja*, koja će se završiti padom *Republike Srpske Krajine*. Sukob *križa i krsta*, na ovom prostoru će proizvesti novu katastrofu. *Operacija Oluja*, koja će proizvesti egzodus od 250 hiljada Srba iz Republike Hrvatske, će od strane *Međunarodnog tribunala za bivšu*

⁵¹ Dr Muhamed Filipović će tom prilikom izjaviti: "Ko smo mi Bošnjaci? Mi Bošnjaci smo onaj dio našeg prvobitnog bosanskoga naroda koji kontinuirano svojstvo narodnoga bića ove zemlje, ostvaruje unutar toga bića povijesni smisao i sadržaj ove zemlje i nosi njeno povijesno i državno pravo. Mi smo, dakle, nasljednici onoga što je Bosna kao zemlja, kao država i kao povijesni subjekt bila i jeste. To naše svojstvo nikoga ne isključuje iz sudjelovanja u tom naslijeđu i njegovoj perpetuaciji, ali neće da bude žrtva parcijalnih odluka dijelova prvobitnog bošnjačkog naroda da se identificira i veže za narodnosnu ideju, interese i državno pravo nekih drugih država i naroda."

⁵² Samo tri mjeseca ranije, u januaru 1995. godine, hrvatskim Srbima će biti ponuđen plan Z4, od strane *Kontakt grupe*, na čelu sa Piterom Galbrajtom, koji je podrazumijevao formiranje demilitarizovane autonomne oblasti *Srpska Krajina* (koju bi činilo 11 srpskih opština), koja bi se reintegrirala u pravni sistem Republike Hrvatske, ali bi istovremeno imala potpunu monetarnu i fiskalnu nezavisnost, svoje sudstvo i izborni sistem, predsjednika, grb, zastavu, himnu, policiju (ali ne i vojsku). Zvanična Hrvatska je načelno prihvatila sporazum kao polazište za pregovore, ali će krajiški Srbi ovaj prijedlog odbiti. (izvor: Pauković, Davor, *Uspon i pad "RSK"*, Zagreb, 2005.).

⁵³ Zaključak MSP: "Sud zaključuje da su djela počinjena u Srebrenici (...) počinjena u nastojanju da se djelimično eliminiše grupa Muslimana Bosne i Hercegovine, kao cjelina, te prema tome zaključujemo da je ovo bio čin genocida, počinjen od strane članova Vojske Republike Srpske (...)" (izvor: *The Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro, Judgment, 2007., ICJ General List No. 91, p. 108, paragraph 297.)*

*Jugoslaviju, biti proglašena združenim zločinačkim poduhvatom, sa ciljem trajnog i prisilnog protjerivanja Srba.*⁵⁴

Situacija u Bosni i Hercegovini se počela dramatično mijenjati. Nakon združene ofanzive bošnjačko-hrvatskih snaga, koje će teritoriju Srba svesti na manje od 50%, u avgustu 1995. godine NATO avijacija će otpočeti dvonedjeljne napade na Republiku Srpsku, nakon čega će srpske snage povući naoružanje sa pozicija oko Sarajeva, što je značilo da je opsada ovog grada konačno završena. U novembru 1995. godine, u Dejtonu, biće potpisan mir između zaraćenih strana, u BiH. Sporazum će potpisati Slobodan Milošević, Franjo Tuđman i Alija Izetbegović, a u decembru će biti i svečano ratifikovan, u Parizu. Prema *Dejtonskom sporazumu*, Bosna i Hercegovina je definisana kao nezavisna i međunarodno priznata država, koju čine tri konstitutivna naroda: Bošnjaci, Srbi i Hrvati, i dva politička entiteta: Federacija BiH (51%) i Republika Srpska (49%).⁵⁵ U avgustu 1996. godine, biće uspostavljeni diplomatski odnosi između SR Jugoslavije i Republike Hrvatske.

Nakon etničkih tenzija u Targo Murešu i političkih protesta, početkom '90-ih godina, Rumunija će se suočiti sa velikim stepenom siromaštva, u periodu političko-ekonomske tranzicije. Prosječna plata, u Rumuniji, je 1996. godine bila među najnižima u istočnoj Evropi, i iznosila je oko 108 američkih dolara.⁵⁶ U Bugarskoj će situacija biti prilično slična (sa prosječnom platom od 120 dolara⁵⁷), dok će nivo kriminala i korupcije biti ekstremno izražen. Na čelo države će 1992. godine doći anti-komunistički *Savez demokratskih snaga*, čija će politika masovne privatizacije izazvati visok stepen nezaposlenosti. Takvu političku situaciju će iskoristiti Socijalistička partija, na čelu sa Žanom Videnovim, koji će pobijediti na parlamentarnim izborima, održanim 1995. godine. Ipak, Bugarska će uskoro ući u tešku fazu hiper-inflacije i slom bankarskog sistema. Albanija će se, u tom vremenu, suočavati sa teškim problemom nezaposlenosti (preko 300 hiljada nezaposlenih), ali i dramatičnim političkim odnosima sa Grčkom (koja će protjerati oko 70 hiljada ilegalnih albanskih imigranata). Ipak, Albanija će u septembru 1995. godine, sklopiti sporazum sa 41 bankom sa zapada, i oboriti spoljni dug sa 500 miliona na 100 miliona američkih dolara. 1996. godine će situacija u zemlji početi da se popravlja, pa će broj nezaposlenih biti smanjen na 170 hiljada. Iako će se politička situacija na spoljašnjem planu popravljati (usljed intenziviranja saradnje sa Grčkom), Albanija

⁵⁴ Unos na: *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*; url: <http://www.icty.org/case/gotovina/4>.

⁵⁵ Granice entiteta će u najvećoj mjeri biti slične onima koje je predložila *Kontakt grupa*, 1994. godine.

⁵⁶ Atal, Yogesh, *Poverty in transition and transition in poverty: recent developments in Hungary, Bulgaria, Romania, Georgia, Russia, Mongolia, s.l.*, Berghahn Books, 1999., p. 118.

⁵⁷ Brown, J.F., Open Media Research Institute, *The OMRI annual survey of Eastern Europe and the former Soviet Union, 1996: forging ahead, falling behind, s.l.*, M.E. Sharpe, 1997., p. 152.

će se u maju 1996. godine suočiti sa dubokom unutrašnjom političkom krizom. *Demokratska partija* Sali Beriše, će dobiti 87% glasova na, tada održanim parlamentarnim izborima. Socijalistička partija će optužiti Berišu za izbornu krađu, a vrhunac nezadovoljstva će nastupiti početkom 1997. godine, u vrijeme svojevrsnog građanskog rata, ili tzv. *Anarhije u Albaniji*, koja će nastupiti zbog rudimentarnog finansijskog sistema u državi, koji se bazirao na tzv. *Poncijevoj šemi* i famoznim *piramidalnim investicionim fondovima*, koji su bili legalni plašt za krijumčarenje oružija i *pranje novca*. Tako će građani Albanije, zahvaljujući takvom sistemu, izgubiti preko milijardu dolara sopstvenog novca.⁵⁸ U toku *Anarhije u Albaniji*, život će izgubiti oko dvije hiljade ljudi, a politička kriza će se završiti izbornom pobjedom Socijalističke partije, u junu, iste godine.

SR Jugoslavija će, nakon ukidanja međunarodnih sankcija i jedne od najvećih svjetskih hiperinflacija ikada, otpočeti sa neznatnim ekonomskim oporavkom.⁵⁹ Ipak, oko 800 hiljada ljudi će biti nezaposleno⁶⁰, u državi će figurirati oko 900 hiljada izbjeglica⁶¹, a prema izvještaju *Crvenog krsta* (iz 1996. godine) 3 miliona građana Jugoslavije je živjelo na liniji siromaštva.⁶² Politička kriza u zemlji će nastupiti 1996. godine, kada će opoziciona lista "Zajedno" pobijediti na lokalnim izborima (u svim većim gradovima Srbije), što će Miloševićev režim odbiti da prizna. Ubrzo će nastupiti masovni građanski i studentski protesti širom Srbije (koji će krenuti iz Niša). Poslije 117 dana demonstracija, Milošević će ipak, u februaru 1997., priznati opozicionu pobjedu na lokalnom nivou, nakon dolaska specijalnog izaslanika OEBS-a Felipea Gonzalesa, usvajanjem *lex specialisa*.⁶³ ⁶⁴ Tada će se intenzivirati i vojno-politički sukobi na Kosovu i Metohiji. 1997. godina označava prekretnicu i na crnogorskoj političkoj sceni. Dolazi do *velike crnogorske političke šizme* i sukoba dvije struje u Demokratskoj Partiji Socijalista (do tada, glavnom političkom savezniku Slobodana Miloševića u Crnoj Gori) i to po pitanju statusa Crne Gore u dvočlanoj jugoslovenskoj federaciji. Oko tadašnjeg crnogorskog premijera Mila Đukanovića će se formirati frakcija koja se zalagala za federalni koncept *države Srba i Crnogoraca*, naspram frakcije predsjednika republike – Momira Bulatovića i njegovog unitarističkog koncepta "Jugoslavija bez alternative!". Nakon razlaza te dvije političke struje

⁵⁸ Pike, John, *Albanina Civil War (1997)*, s.l. (unos na: globalsecurity.org).

⁵⁹ Oporavak će biti iniciran programom guvernera *Narodne banke Jugoslavije*, Dragoslava Avramovića, koji će zaustaviti hiperinflaciju, i uspostaviti odnos 1:1, između jugoslovenskog dinara i njemačke marke. Ipak, nakon njegovog otvorenog kritikovanja politike Slobodana Miloševića, Avramović će ubrzo biti smijenjen.

⁶⁰ Europa Publications Limited, *Central and South-Eastern Europe 2003*, London, Routledge, 2002., p. 606.

⁶¹ Jeffries, Jan, *The former Yugoslavia at the turn of the twenty-first century: a guide to the economies in transition*, London, Routledge, 2002., p. 610

⁶² *Ibidem*, p. 609.

⁶³ Nikolić, Miloš, *The tragedy of Yugoslavia*, s.l., Nomos, 2002., p. 82.

⁶⁴ Socijalistička Partija Srbije će, međutim, na parlamentarnim izborima 1997. godine, pobijediti opoziciju, nakon njenog razilaženja (najveći dio opozicije će bojkovati izbore).

aktuelizovana je priča o *novom crnogorskom putu*. Mnogi su protumačili da se već tada razmišlja o projektu nezavisne Crne Gore. Međutim krajnje smireno i "u svom duhu", tadašnji predsjednik crnogorskog parlamenta Svetozar Marović je bio prvi koji je demantovao takvu mogućnost: *Srbija i Crna Gora su dvije stare evropske države i njihovo odvajanje nije neophodno da bi se to potvrdilo*.⁶⁵ U Hrvatskoj će nastupiti ozbiljna ekonomska depresija, usljed posljedica rata ali i lošeg procesa privatizacije i denacionalizacije. Nepotizam koji je vladao u državnim strukturama, ali i Tuđmanov autoritarizam⁶⁶, će dodatno uticati na ekonomsku krizu u zemlji. Posljedice "divljeg kapitalizma" će otežati i brojka od 400 hiljada izbjeglica. U novembru 1995. godine (kada će prosječna plata iznositi 275 dolara⁶⁷), biće potpisan *Erdutski sporazum*, između Hrvatske i SR Jugoslavije, o reintegraciji područja istočne Slavonije, Baranje i istočnog Srema, u okviru hrvatske države (pod administrativnim nadzorom UN-a, na bazi rezolucije 1037.).

Situacija u Bosni i Hercegovini će ući u stabilniju fazu. Funkciju *Visokog predstavnika za BiH* (koja, kao funkcija, ima najveći autoritet u zemlji) će preuzeti Karl Bilt, a NATO pakt će poslati 60 hiljada vojnika, radi "održavanja mira" u Bosni i Hercegovini. Radovan Karadžić i Ratko Mladić će se povući iz vojno-političkih poslova Republike Srpske, nakon što je protiv njih podignuta međunarodna optužnica (1995.). 1996. godine će biti formirano *Predsjedništvo BiH*, koje će činiti: Alija Izetbegović, Momčilo Krajišnik i Krešimir Zubak. Ekonomska situacija, nakon rata, biće haotična. Prema nalazu *Svjetske banke*, 60% stanovništva će biti nezaposleno.⁶⁸ Procijenjeno je da će za obnovu zemlje biti neophodno preko 5 milijardi dolara.⁶⁹ Makedonija će se, nakon izglasavanja državne nezavisnosti, najprije suočiti sa političko-identitetskim konfliktom koji će imati sa zvaničnom Grčkom. Usljed grčko-makedonskog spora oko istorijskog imena - *Makedonija*, Ujedinjene Nacije će je, 1993. godine, priznati kao *Bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju* (BJRM).⁷⁰ N'o, to neće biti kraj ovog spora, jer će Grčka biti nezadovoljna činjenicom da (BJ) Republika Makedonija koristi na svojoj državnoj zastavi simbol *antičke Makedonije* – Verginino sunce (zvijezdu iz Kutleša),

⁶⁵ Grujić, Dragoslav, *Markuzijanac sa Biblijom*, Beograd, Vreme, br. 636., 2006.

⁶⁶ Tuđman će, recimo, izazvati tzv. *Zagrebačku krizu*, 1995. godine, kada će odbiti da prizna pobjedu opozicije na lokalnim izborima u Zagrebu, i istovremeno da verifikuje kandidaturu opozicione liste za gradonačelnika. Kasnije će, na kontraverzan način, pridobiti dva opoziciona odbornika, i formirati vlast u Zagrebu.

⁶⁷ Europa Publications Limited, *Ibidem*, p.183.

⁶⁸ Jeffries, Jan, *Ibidem*, p. 180.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 184.

⁷⁰ Grčko-makedonski spor oko državnog imena će opstati i do današnjih dana. Makedonija će insistirati na svom ustavnom državnom imenu *Republika Makedonija*, dok će Ujedinjene Nacije predložiti međunarodni naziv *Republika Makedonija (Skopje)*. U međunarodnim relacijama su se mogli čuti i drugačiji prijedlozi: *Demokratska Republika Makedonija*, *Nezavisna Republika Makedonija*, *Nova Republika Makedonija*, *Sjeverna Makedonija*, *Gornja Makedonija*. Grčka strana će predložiti naziv *Nova Makedonija*.

kao i njene istorijske pokrajine *Grčke Makedonije*. Stoga će Grčka, 1994. godine uspostaviti trgovinsku blokadu, a naredne godine će uvesti i sankcije prema Republici Makedoniji. Makedonske institucije će, 1995. godine, biti primorane da promijene državnu zastavu, i da apliciraju *žuto sunce sa osam zrakova* (umjesto onog iz Kutleša, koje je imalo šesnaest zrakova). Verginino sunce će, na osnovu odluke *Svjetske organizacije za intelektualnu svojinu*, biti proglašeno istorijskom tekovinom grčke države. Ekonomska situacija u zemlji će biti nepovoljna, a prosječna plata će do 1999. godine evoluirati niskim intenzitetom, i doći do nivoa od svega 180 dolara.⁷¹

Slovenija će međutim biti jedini svijetli primjer disolucije SFRJ. Ona će odmah ući u fazu privatizacije i liberalizacije tržišta. 1993. godine će postati članica *Međunarodnog monetarnog fonda* (MMF) i Svjetske banke, potpišaće trgovinski sporazum sa Evropskom Unijom, u koju će 'putovati' 70% slovenačkog izvoza. Nivo nezaposlenosti će se 1996. godine smanjiti na 7,5%, a stepen inflacije na 9,9%. Iste godine će biti potpisan i *Sporazum o pridruživanju* sa EU. Iako nivo stranih investicija u Sloveniji neće biti impozantan, zbog zakonske regulative da stranci ne mogu biti vlasnici zemlje u Sloveniji (do 1997.), najsjevernija južnoslovenska država će se kretati u pravcu intenzivnog ekonomskog razvoja. Slovenački GDP će biti najveći u bivšoj Jugoslaviji, a 2000. godine će biti veći za 14% od onog iz 1989. godine. Na čelu slovenačke vlade, punih deset godina (1992-2002.), će se nalaziti Janez Drnovšek.

Balkan će na samom kraju 20. vijeka, doživjeti novu tragediju. 1999. godine će doći do eskalacije sukoba na Kosovu i Metohiji⁷², između vojno-policijskih snaga SR Jugoslavije i paravojne *Oslobodilačke vojske Kosova* (OVK).⁷³

Rat će, međutim, dobiti na intenzitetu nakon zločina u Račku (januar, 1999.), u kojem je ubijeno preko 40⁷⁴ etničkih Albanaca, od strane jugoslovenskih snaga. Članovi verifikatorske komisije OEBS-a će ovaj čin definisati kao akt etničkog čišćenja. *Kontakt grupa* će ubrzo organizovati mirovne pregovore u Rambujeu, u februaru 1999. godine, u okviru kojih će biti ponuđen mirovni sporazum, koji će jugoslovenska strana odbiti. Ubrzo će uslijediti kontinuirano (dvoipomjesečno) bombardovanje SR Jugoslavije, od strane NATO pakta. U toku bombardovanja, jugoslovenske vojne i paravojne snage će izvršiti nekoliko zločina nad

⁷¹ Vaknin, Samuel, *After the rain: how the West lost the East, s.l.*, Narcissus Publishing, 2000., p. 161.

⁷² "Tih sukob" između OVK i policijskih snaga Republike Srbije će trajati od 1996. godine.

⁷³ OVK će od strane Stejt Dipartmenta, do 1998. godine, biti označena kao *teroristička organizacija*, ali će nakon toga, "iz povjerljivih razloga", takva kvalifikacija biti uklonjena. (izvor: Reveron, Derek S., Stevenson Murer, Jeffrey, *Flashpoints in the war on terrorism*, London, Routledge, 2006., p. 68-69.)

⁷⁴ EXECUTIVE SUMMARY *on the work of the European Union Forensic Expert Team in Kosovo, the Federal Republic of Yugoslavia*, July 2000. (url: <http://balkanwitness.glypx.com/Racak-FET-summary.htm>)

kosovskim Albancima (Velika Kruša, Suva Reka, itd.). U aprilu mjesecu, Slobodan Milošević će napraviti jedan od najbizarnijih poteza u svojoj političkoj karijeri i zatražiće od ruskog *Ministarstva inostranih djela*, primanje Jugoslavije u *Savez Rusije i Bjelorusije*. Na vrhuncu rata će biti registrovano preko 850 hiljada albanskih izbjeglica.⁷⁵ Nakon diplomatske misije Martija Ahtisarija i Viktora Černomindina, i razgovora sa Slobodanom Miloševićem, biće potpisan, u Kumanovu (Makedonija), u junu 1999. godine, vojno-tehnički sporazum između NATO-a i vojno-policijskih snaga SRJ, o povlačenju jugoslovenske vojske i policije sa Kosova. Taj čin će, u konačnom, označiti kraj bombardovanja SR Jugoslavije. Nakon potpisivanja *Kumanovskog sporazuma*, preko 150 hiljada Srba će napustiti Kosovo.⁷⁶ U Savjetu bezbjednosti UN, biće usvojena Rezolucija 1244, koja konstatuje formalno postojanje suvereniteta SR Jugoslavije na području Kosova. U realnosti i praksi, zvanična SRJ će izgubiti sve ingerencije na ovom prostoru. NATO snage će tokom bombardovanja SRJ ispuštati različite vrste kasetnih bombi, kao i municije sa osiromašenim uranijumom, a broj nastradalih od posljedica bombardovanja će (prema procjeni Human Rights Watch-a) dostići cifru od 5 hiljada.⁷⁷ Prema studiji *Fonda za humanitarno pravo*, iz Beograda, u ratu na Kosovu je stradalo preko 13 hiljada ljudi, od čega 68% Albanaca, 18% Srba, i 14% ostalih).⁷⁸

U januaru 2000. godine u Hrvatskoj će osvojiti vlast socijal-liberalna koalicija, na čelu sa Milanom Račanom, dok će sljedećeg mjeseca Stipe Mesić postati novi predsjednik Republike Hrvatske.⁷⁹ U martu 2000. godine, u okviru političkog sistema Bosne i Hercegovine biće uspostavljen *Distrikt Brčko*. Nakon perioda tzv. negativne tranzicije (ne-tranzicije) u Srbiji, dolazi do političkog pada Slobodana Miloševića, 5. oktobra 2000. godine. U januaru 2001. godine će započeti vojni sukobi u Republici Makedoniji. Albanska paravojna grupacija *Oslobodilačka nacionalna armija (ONA)*, će napasti makedonske bezbjednosne snage, nakon čega će nastupiti nemiri, koji će odnijeti blizu hiljadu ljudskih žrtava. Sukob je završen nakon intervencije NATO-a i potpisivanja *Ohridskog sporazuma* (avgust, 2001.). Na bazi ovog dokumenta, albanska etnička zajednica će dobiti široku kulturno-političku autonomiju, dok će albanski jezik dobiti zvanični status (uz makedonski). Uzvratno, albanska strana će priznati sve

⁷⁵ Radeljic, Branislav, *Kosovo 1998-2008: Human Rights from War to Independence*, West Virginia, Bethany College, 2008., p. 5.

⁷⁶ Unos na: HRW; url: <http://www.hrw.org/en/reports/1999/08/01/abuses-against-serbs-and-roma-new-kosovo>.

⁷⁷ Unos na: *Human Rights Watch; Kosovo*; url: <http://www.hrw.org/legacy/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm>

⁷⁸ Fond za humanitarno pravo, *The Kosovo memory book, s.l.*, Humanitarian Law Center, 2009.

⁷⁹ U martu mjesecu, iste godine, biće demontirana *direktna predsjednička linija Zagreb-Beograd*, posredstvom koje su Franjo Tuđman i Slobodan Milošević održavali direktnu telefonsku vezu, koju je zatekao Stipe Mesić, po izboru za predsjednika Hrvatske, u predsjedničkoj rezidenciji u Zagrebu. Mesić će to i sam potvrditi u svom intervjuu, u martu 2011. godine, Siniši Bogdaniću (DW), kao i u dokumentarnom filmu "Dogovoreni rat", u produkciji RTS-a.

makedonske institucije i odustati od separatističkih težnji. U martu 2002. godine, srbijansko i crnogorsko rukovodstvo će potpisati tzv. *Beogradski sporazum*, čiji će moderator biti generalni sekretar Savjeta EU – Havijer Solana. Ovaj sporazum će najaviti transformaciju SR Jugoslavije u labavu federalnu uniju, sa novim imenom *Srbija i Crna Gora*.⁸⁰ U maju 2006. godine, Crna Gora će na referendumu obnoviti državnu samostalnost (a samim tim i Srbija). U februaru 2008. godine, institucije Kosova su donijele unilateralnu deklaraciju o nezavisnosti pokrajine, koju će priznati veliki broj relevantnih svjetskih država.

U političkim i ratnim sukobima na Balkanu, u periodu od 1989. do 1999. godine je stradalo preko 150 hiljada ljudi. Blizu dva miliona civila je raseljeno. U talasu novih ideologija i starih religija, balkanski narodi će poistovjećivati komunizam i ateizam, naciju i religiju... Etnička diskrepancija će izazvati trajne potrese, koji neće biti vidljivi, ni post-faktum, u budućnosti, u kojoj će nacionalne tenzije postati svojevrsna trajna kategorija.

⁸⁰ *Beogradskim sporazumom* će biti predviđeno organizovanje referenduma o državnoj nezavisnosti (nakon tri godine), i u jednoj i u drugoj državi članici, ukoliko to budu željele.